

Такім чынам, мова гэтага помніка беларускага летапісання дапамагае перадаваць найцікавейшыя звесткі пра адметнасць мясцовага самакіравання, саслоўны склад гарадскога насельніцтва, стаўленне месцічаў і вяскоўцаў да палітычных і ўнутрыгарадскіх падзей, унутрысаслоўныя і міждзяржаўныя ўзаемаадносіны.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. **Свекла, В. В.** О роли краеведа И. И. Филипповича в обнаружении, популяризации и изучении памятника белорусского летописания XVII–XIX вв. – Могилевской хроники Сурты – Трубницких / В. В. Свекла // Берковские чтения. Книжная культура в контексте международных контактов: материалы Междунар. науч. конф., Минск, 16–17 мая 2013 г. – Москва: Наука; Минск: Центр. науч. б-ка НАН Беларуси, 2013. – С. 332–337.

2. Хроніка Т. Р. Сурты й Ю. Трубницькаго [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://litopys.org.ua/psrl3235/lytov30.htm>. – Дата доступу: 10.03.2023.

УДК 902(476)"633"-051:930

А. У. Коласаў

МЕЗАЛІТ ВЕРХНЯГА ПАДНЯПРОЎЯ Ў РАКУРСЕ ДАСЛЕДАВАННЯЎ 1950–1960-Х ГГ.

Анотацыя. Разглядаюцца асноўныя тэарытычныя падыходы, якія склаліся ў 1950–1960-я гг. адносна вывучэння мезалітычных помнікаў Верхняга Падняпроўя. У аснове іх ляжала ідэя аб лакальных своеасаблівасцях археалагічнай культуры, рэгіянальнай спецыфіке мезалітычнай эпохі, што падкрэслівалася матэрыяламі вылучанай вобласці макралітаў (У. Ф. Ісаенка), свідэрска-грэнскай культурай (У. Д. Будзько).

Ключавыя словы: мезаліт, Верхняе Падняпроўе, канцэпцыя лакальных культур, канцэпцыя «мікра-макралітычнага мезаліту», свідэрска-грэнская культура.

Падрыхтаваны артыкул з'яўляецца працягам той размовы, якая была распачата мною на Першых «Чытаннях імя А. С. Дэмбавецкага» [8]. У 1950–1960-я гг. у савецкай археалогіі адбываліся бачныя перамены. Ужо ў пачатку 1950-х гг. быў вынесены «прысуд» стадыяльнаму падыходу. Для мезаліту ўсходняй Еўропы кропкай невяртання стаў менавіта 1950 г., калі савецкі даследчык М. В. Ваяводскі [3] прапанаваў звярнуць увагу на лакальную своеасаблівасць старажытных культур. З гэтага моманту пачынаецца этап пераасэнсоўвання назапашаных матэрыялаў, які канчаткова ў савецкай археалагічнай навуцы замацаваў за мезалітам статус асобнай эпохі.

Аднак не ўсё так проста складвалася ў даследаваннях праблематыкі мезаліту для беларускай археалогіі. Спецыялістаў па каменнаму веку ў краіне не хапала. К. М. Палікарповіч, які ў 1930-я гг. прапанаваў схему развіцця

культурных стадый, у тым ліку і для эпіпалеаліту (мезаліту), пасля вайны сканцэнтравалі сваю ўвагу на вывучэнні палеалітычных помнікаў. Нейкіх кардынальных зменаў у яго поглядах пасля пераломнага 1950 г. не назіралася. Апошнія абагульняючыя публікацыі К. М. Палікарповіча [15, 16] ў цэлым паўтаралі прапанаваную ім раней схему змены культурных стадый «свідэр – тардэнуаз – кампіны». У дачыненні да помнікаў, якія вызначалі этап засялення пасля адступлення ледавіка і да пачатку неалітычнай эпохі, даследчык працягваў прытрымлівацца назвы «эпіпалеаліт».

Разам з тым матэрыялы з Беларусі і, у прыватнасці, Верхняга Падняпроўя арганічна ўпісаліся ў новую канцэпцыю лакальных культур (КЛК), вылучаных у мезаліце Усходне-Еўрапейскай раўніны. Дарэчы, лакальныя адметнасці сярод помнікаў рэгіёна спрабаваў шукаць яшчэ ў 1930-я гг. К. М. Палікарповіч [14], што ў цэлым супярэчыла прапанаванай ім схеме развіцця стадый эпіпалеаліту. Аднак і не перашкаджала вызначыць межы пашырэння тардэнуазскіх помнікаў па лініі Бранск – Чэрыкаў – Нова-Быхаў – рака Друць [14, с. 84].

Прапанаваная ў пачатку 1950-х гг. КЛК улічвала спецыфіку культуры асобных рэгіёнаў, тая змяненні ў гаспадарцы і тэхніцы, якія адбыліся на адзначанай тэрыторыі ў мезалітычны час. Вядомая дагэтуль Грэнская стаянка на Сожы М. В. Ваяводскім адразу была аднесена да ўсходняй групы свідэрскай культурнай вобласці [3]. Ідэю М. В. Ваяводскага падтрымаў А. А. Фармозаў [19]. У мезаліце Еўрапейскай часткі СССР ён вылучыў дзве культурныя вобласці – свідэрскую і волга-окскую. Мяжа паміж імі праходзіла па лініі воз. Свір – воз. Нарач – басейн р. Друць – Новы Быхаў – Чэрыкаў.

Сваё далейшае развіццё КЛК атрымала ў працах У. Ф. Ісаенкі [6, 13] і У. П. Левянкі [12]. На думку гэтых даследчыкаў, своеасаблівасць мезаліту асобных рэгіёнаў падкрэслівалі пэўныя лініі развіцця каменнай індустрыі. Гэта давала магчымасць вызначыць вобласці распаўсюджвання помнікаў з мікра-, макра- і мікра-макралітычным крамянёвым інвентаром. Помнікі Верхняга Падняпроўя былі аднесены У. Ф. Ісаенкам да вобласці макралітаў і падзелены на дзве храналагічныя групы. Ранні мезаліт дэманстраваў развіццё пласціністай індустрыі, позні – адшчэпавай. Менавіта ў познім мезаліце, як меркаваў У. Ф. Ісаенка, сфарміраваліся ўласцівыя для зоны макралітаў рысы – з'яўленне «грубаабабітых сякер і сякерападобных прыладаў», а таксама «груба апрацаваныя лістападобныя вастрыі» [13, с. 59].

Разглядаючы мезаліт Дняпра-Данскога міжрэчча, У. П. Левянок прасачыў у ім дзве лініі развіцця – макралітычную (раннюю) і мікралітычную (познюю) [12]. Помнікі Пасожжа (Грэнск, Латкі, Печанеж, Стаўбун, Журавель), як лічыў даследчык, дэманстравалі макралітычны характар развіцця каменнай індустрыі і былі аднесены да позняга мезаліту [12, с. 92–93].

Па сутнасці канцэпцыя «мікра-макралітычнага мезаліту», прапанаваная У. Ф. Ісаенкам і У. П. Левянком, вярталася да поглядаў, якія панавалі ў савецкай археалогіі 1920–1940-х гг. Высновы рабіліся на падставе малаін-

фарматыўных крыніц, атрыманых у асноўным зборамі з паверхні. Як справядліва адзначаў А. А. Фармозаў, для прапанаванай схемы У. Ф. Ісаенка «выкарыстоўваў невялікі і выключна пад'ёмны матэрыял, што мезалітычны ўзрост многіх помнікаў увогуле выклікае пытанне ..., што макралітамі У. Ф. Ісаенка называе зусім не буйныя апрацаваныя з дзвух бакоў прылады тыпу пік і траншэй, а проста вырабы з адшчэпаў, нават мелкія» [20, с. 9].

Аднак трэба прызнаць і адваротны бок справы: прапанаваны У. Ф. Ісаенкам падзел помнікаў на ранні і позні этапы атрымаў сваё далейшае развіццё ў схемах перыядызацыі 1970–1990-х гг. [7, 9, 10] і фактычна захоўвае сваю актуальнасць у сучаснай навуцы. Ідэя аб існаванні макралітычнай культуры ў познім мезаліце была ўзята В. Ф. Капыціным за аснову для вылучэння сожскай культуры [9, с. 48–58].

Іншых поглядаў на культурную ідэнтыфікацыю помнікаў Верхняга Падняпроўя прытрымліваўся У. Д. Будзько [1, 2]. У іх аснове ляжаў так званы канкрэтна-гістарычны падыход, які быў прапанаваны А. М. Рагачовым [18] для абгрунтавання лакальнай спецыфікі археалагічных культур верхняга палеаліту. Прадуктам рэалізацыі гэтага падыходу стала вылучаная У. Д. Будзько свідэрска-грэнская культура, якую ў Верхнім Падняпроўі прадстаўлялі стаянкі Падлужжа-3, Каромка і Грэнск [1, 2]. Помнікі гэтай культурнай з'явы ставіліся У. Д. Будзько ў адзін рад з культурамі мадленскага кола Заходняй і Паўночна-Заходняй Еўропы і свідэрскай культурай Польшчы.

На падставе стратыграфічных назіранняў і параўнальнага тыпалагічнага аналізу крамянёвага інвентару, у развіцці свідэрска-грэнскай культуры У. Д. Будзько вылучыў тры этапы, якія прыпадалі на позналедавікоўе – ад дрыяса I да дрыяса III [2, с. 46]. Такім чынам, У. Д. Будзько перагледзіў узрост некаторых помнікаў (Грэнск, Каромка), якія раней лічыліся мезалітычнымі. Аднак, як высвятлілася пазней [9, с. 4–5, 32–34], высновы гэтага аўтара грунтаваліся ў большасці на аналізе пад'ёмных матэрыялаў, за якімі стаяла некарэктная сістэма крытыкі крыніц і метадаў даследавання. На думку В. Ф. Капыціна, наяўнасць палеалітычных форм і тыпаў прылад не з'яўлялася храналагічным паказчыкам, а падкрэслівала якраз генетычную сувязь помнікаў свідэрска-грэнскай (грэнскай) культуры з «мясцовым» палеалітам.

Між іншым меркаванні У. Д. Будзько аб позналедавіковым узросце грэнскай культуры не было бясплённым. У канцы 1980-х – пачатку 1990-х гг. было пастаўлена пытанне аб вылучэнні ў Верхнім Падняпроўі фінальнага палеаліту [5, 9, 11]. Позналедавіковы этап засялення дэманстравалі ў тым ліку і помнікі грэнскай культуры, што пацвярджаецца на сучасным этапе даследаванняў.

На падабенства мезаліту Польшчы, Літвы і Паўночнай Беларусі, з аднаго боку, Усходняй Беларусі і Паўночнай Украіны, з другога, звярнулі ўвагу ў сваіх працах Н. М. Гурына [4, с. 200–203] і Р. К. Рыманцене [17, с. 70–71]. У якасці доказаў для падобных высноў Н. М. Гурына спасылалася на падабенства формаў прылад у крамянёвым інвентары стаянак лясной паласы Ўсходняй

Еўропы [4, с. 202–203]. Р. К. Рыманцене адзначала існаванне адмысловай культурнай з'явы ў басейнах Дняпра і Сожа, насельніцтва якога кантактавала на захадзе з носьбітамі свідэрскай культуры [17, с. 118].

Такім чынам, да пачатку 1970-х гг. у беларускай археалогіі з'явілася магчымасць казаць аб мезаліце як самастойнай вобласці даследавання. Аднак паверхневыя зборы, зачыстка агаленняў, эпизадычныя шурфоўка і раскопкі мезалітычных стаянак значна зніжалі ўзровень культурна-храналагічнай інтэрпрэтацыі атрыманых матэрыялаў і абмяжоўвалі магчымасць правядзення іх карэляцыі з помнікамі сумежных тэрыторый. Сітуацыя рэзка змянілася ў 1970–1980-я гг., калі ў вывучэнні мезалітычных помнікаў сталі выкарыстоўвацца раскопкі на шырокіх плошчах з фіксацыяй археалагічных матэрыялаў, што дазволіла прапанаваць новы погляд на храналогію і культурную прыналежнасць мезалітычных помнікаў асобных рэгіёнаў Беларусі.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. **Будько, В. Д.** Палеолит Белоруссии : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.06 / В. Д. Будько ; ЛОИА. – Ленинград, 1962. – 21 с.
2. **Будько, В. Д.** Памятники свідэрска-грэнскай культуры на тэрыторыі Беларусі // В. Д. Будько // МИА. – 1966. – № 126. – С. 35–46.
3. **Воеводский, М. В.** Мезолитические культуры Восточной Европы / М. В. Воеводский // КСИИМК. – 1950. – Вып. XXXI. – С. 96–120.
4. **Гурина, Н. Н.** Новые данные о каменном веке Северо-Западной Белоруссии / Н. Н. Гурина // Палеолит и неолит СССР // МИА. – 1965. – № 131. – С. 141–203.
5. **Зализняк, Л. Л.** Охотники на северного оленя Украинского Полесья эпохи финального палеолита / Л. Л. Зализняк. – Киев : Наукова думка, 1989. – 173 с.
6. **Исаенко, В. Ф.** Археологическая карта Белоруссии: памятники каменного века / В. Ф. Исаенко. – Минск : Полымя, 1968. – Вып. 1. – 125 с.
7. **Калечиц, Е. Г.** Памятники каменного и бронзового веков Восточной Белоруссии / Е. Г. Калечиц. – Минск : Наука и техника, 1987. – 158 с.
8. **Коласаў, А. У.** Мезаліт Беларусі ў лютэрку стадыяльнага падыходу / А. У. Коласаў // Чтєния имени А. С. Дембовецкаго. 775-лєтїю Могилєва посвящается: сб. ст. I Междунар. науч.-практ. конф.: в 2 ч. – Могилєв : Беларус.-Рос. ун-т, 2022. – Ч. 1. – С. 223–228.
9. **Копытин, В. Ф.** Памятники финального палеолита и мезолита Верхнего Поднепровья / В. Ф. Копытин. – Могилєв : МОУТ, 1992. – 86 с.
10. **Ксензов, В. П.** Палеолит и мезолит Белорусского Поднепровья / В. П. Ксензов. – Минск : Наука и техника, 1988. – 134 с.
11. **Ксензов, В. П.** Финальный палеолит и мезолит Поднепровья Беларусі / В. П. Ксензов // Российская археология. – 1997. – № 1. – С. 5–20.
12. **Левенок, В. П.** Мезолит среднерусского Днепровско-Донского междуречья и его роль в сложении неолитической культуры / В. П. Левенок // МИА. – 1966. – № 126. – С. 89–98.
13. Очерки по археологии Белоруссии / редкол. : В. Ф. Исаенко [и др.]. – Минск : Наука и техника, 1970. – 272 с.
14. **Поликарпович, К. М.** Палеолит и мезолит БССР и некоторых соседних территорий Верхнего Поднепровья / К. М. Поликарпович // Тр. II Междунар. конф. АИЧПЕ. – Москва ; Ленинград ; Новосибирск, 1934. – Вып. V. – С. 75–87.

15. **Поликарпович, К. М.** Стоянки Среднего Посожья / К. М. Поликарпович // МАБ. – 1957. – Т. 1. – С. 45–148.
16. **Поликарпович, К. М.** Палеолит Верхнего Поднепровья / К. М. Поликарпович. – Минск : Наука и техника, 1968. – 202 с.
17. **Римантене, Р. К.** Палеолит и мезолит Литвы / Р. К. Римантене. – Вильнюс : Минтис, 1971. – 203 с.
18. **Рогачев, А. Н.** Многослойные стоянки Костёнковско-Боршевского района на Дону и проблема развития культуры в эпоху верхнего палеолита на Русской равнине / А. Н. Рогачев // МИА. – 1957. – № 59. – С. 9–134.
19. **Формозов, А. А.** Периодизация мезолитических стоянок Европейской части СССР / А. А. Формозов // Советская археология. – 1954. – Т. 21. – С. 38–51.
20. **Формозов, А. А.** О критике источников в археологии / А. А. Формозов // Советская археология. – 1977. – № 1. – С. 5–14.

УДК 355.233.231.1:811.161.3

В. В. Панежа

ФАРМІРАВАННЕ ДУХОЎНА-МАРАЛЬНАЙ КУЛЬТУРЫ І ПАТРЫЯТЫЧНАЕ ВЫХАВАННЕ СТУДЭНТАЎ У АСПЕКЦЕ ВЫКЛАДАННЯ ДЫСЦЫПЛІНЫ «БЕЛАРУСКАЯ МОВА (ПРАФЕСІЙНАЯ ЛЕКСІКА)» У ТЭХНІЧНАЙ ВНУ

Анотацыя. Разглядаюцца пытанні духоўнага і патрыятычнага выхавання ў аспекце выкладання дысцыпліны «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» у тэхнічнай вышэйшай навучальнай установе.

Ключавыя словы: беларуская мова, гістарычная памяць, духоўная спадчына, нацыянальная культура, патрыятычнае выхаванне, маральна-духоўныя арыенціры, грамадзянская пазіцыя.

Змены, якія адбываюцца ў грамадска-палітычным жыцці краіны і грамадства ў цэлым у апошнія дзесяцігоддзі, непазбежна ўплываюць на маральна-духоўныя арыенціры, ідэалы, змест і формы грамадскай свядомасці.

Сёння праблема маральна-духоўнага і патрыятычнага выхавання становіцца вядучай. Менавіта выхаванне падростаючага пакалення вызначаецца такімі катэгорыямі, як маральныя і духоўныя каштоўнасці, паводзіны, дабрыня, сумленнасць, талерантнасць, прыстойнасць.

Маральна-духоўнае выхаванне базіруецца на фарміраванні ў студэнтаў патрэб, матывацыі, пазнання сябе, дасягнення гармоніі фізічнага і маральна-духоўнага развіцця. У сваю чаргу патрыятычнае выхаванне – гэта сістэматычная і мэтанакіраваная дзейнасць па фарміраванню ў навучэнцаў пачуцця адданасці сваёй Айчыне, накіраваная на фарміраванне і развіццё асобы, якая валодае якасцямі грамадзяніна-патрыёта сваёй краіны. Нельга гаварыць пра любоў да Радзімы, калі не выхавана любоў да родных мясцін, да прыроды